

Доц. д-р Зоя Младенова

XX ВЕК И ЕВОЛЮЦИЯТА НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ (НЕОКЛАСИЧЕСКА ТЕОРИЯ: РАЗВИТИЕ НА МИКРОИКОНОМИКАТА)

Очертани са основните направления и постижения в развитието на икономическата мисъл през миналия XX век. Еволюцията на икономическите идеи е представена на фона на определящите стопански процеси, разгърнали се през периода и сложили своя отпечатък върху икономическата теория. Последователно са разгледани най-важните моменти в развитието на ортодоксалната и неортодоксалните икономически школи. Изследването е представено в две части: в първата се интерпретират отличителните особености на стопанския XX век и съответно еволюцията на неокласическата теория, отнасяща се до развитието на микроикономиката. Във втората част (която ще бъде отпечатана в следващ брой) е фокусирано върху появата и развитието на модерната макроикономика в рамките на неокласическия анализ, както и върху развитието на неортодоксалната икономическа мисъл. Изследването очертава трудния, противоречив, но възходящ път на търсене на истината в областта на икономическата теория.

JEL: B10; B20; D10

Неотдавна отминалият XX век дава достатъчен повод на хората да обръщат поглед назад към миналото и да правят равностметка на изминали събития, процеси, на развитието на науката и изкуството. Не прави изключение в това отношение и икономическата теория. И макар че в сферата на икономическото образование напоследък съществува тенденция към известно подценяване на историята на икономическата мисъл,¹ в науката интересът към тази проблематика е неизменен. Както в предходни епохи, така и през последните десетилетия с неотслабващ интерес продължават да се правят анализи и оценки на отделни школи, теории, на приносите на известни учени. Към края на века усилията се насочиха към по-мощни обобщения.

В разработката е направен опит за систематизация на основните направления и постижения в еволюцията на икономическата мисъл през миналия век. Реализирането на тази цел се натъква на ограничение - анализът на развитието на икономическите идеи през XX век е не само сложна, но и твърде обемна задача, чието сериозно разработване далеч надхвърля рамките на една статия. Поради това трябва да се направи

---

¹ Тази тенденция се проявява отчетливо в българското висше икономическо образование през последните години, но за съжаление тя е характерна не само за нас. Вж. например *Blaug, M. No History of Ideas, Please, We're Economists. - Journal of Economic Perspectives, Winter 2000, Vol. 15, N 1, p. 145-64.*

уговорката, че тук ще бъдат представени в сбита, повече или по-малко схематична форма някои от най-важните моменти в еволюцията на икономическите идеи, без претенции за изчерпателност и всеобхватност, но така че по възможност в крайна сметка да изкристализира общата картина.

Развитието на икономическата теория през XX век протича под влиянието на два основни фактора: достиженията на научната мисъл, интелектуалните натрупвания и богатство от края на XIX век, които образуват "теоретичното наследство" на предходната епоха, и развитието на стопанската практика, новите икономически процеси и явления, които се развиват през XX век и изискват своето обяснение.

Не е възможно да се анализира еволюцията на икономическата мисъл, ако се пренебрегнат измененията в обективния стопански свят. Ето защо изложението е организирано в две части: в първата е разгледано развитието на световната икономика, а втората фокусира върху еволюцията на икономическата теория през изминалото столетие.

Стопанският XX век

Последната затворена страница на човешката история – XX век, е една богата на събития и противоречива епоха. Век на войни и революции, на възход и падение на реалния социализъм, на драматични обрати в съдбата на милиони хора. Векът започва с мир, който се оказва затишие пред буря. Тя се разразява с началото на Първата световна война, последвана от социалистическа революция, хиперинфлация, фашизъм, Великата депресия, Втората световна война, геноцид, атомните бомби в Япония. След края на войната настъпва относително затишие, нарушавано от напрежението на Студената война. Към края на века Студената война приключва, световната социалистическа система рухва, в Източна Европа се появяват нови демокрации, а светът става моноцентричен.

От чисто икономическа гледна точка картината на XX век е не по-малко наситена с крайности и противоречия. От една страна, е налице колосален икономически прогрес, повишаване на жизненото равнище на много хора, промяна в потребностите и тяхното задоволяване, в начина на живот. Изключително развитие отбелязва научното знание - появяват се много нови клонове на науката, хората правят първи стъпки в овладяването на Космоса, а науката се превръща в производителна сила. От друга страна, XX век е епоха на пазарни и правителствени провали, циклични сътресения, дълбоки рецесии, периоди на голяма безработица и на висока инфлация, чести финансови сътресения.

Кои са все пак основните отличителни черти на стопанският XX век, най-важните, определящите икономически процеси?

Систематизирани във възможно най-сбита форма, те могат да бъдат представени по следния начин:

XX век и еволюцията на икономическата теория...

На първо място, огромен икономически напредък, ускоряване на икономическия растеж, но и неговото неравномерно разпределение между различните страни и региони.

Според най-авторитетни източници² съвкупното производство на стоки и услуги през XX век е значително по-голямо от кумулативното производство на блага за целия предшестваш период на човешката история. За 1900 - 2000 г. световният БВП в постоянни цени се увеличава 19 пъти, което се равнява на средногодишен темп от 3%. С отчитане повишаването на качеството на продукцията средногодишният темп на световния БВП се равнява на 3.7%, или в рамките на века нарастването е 38 пъти.³

Едновременно с това значително се ускоряват и темповете на увеличаване на населението - през XX век неговата численост се повишава 4 пъти – от 1.6 млрд. човека в началото на века на над 6.3 млрд. в края (средногодишно увеличение от 1.4%).

Ако се сравнят двата показателя, става ясно, че общото нарастване на производството значително изпреварва растежа на населението, което води до съществено увеличаване на БВП на човек от населението. Нарастването на този показател означава, че икономическият растеж се материализира в растящо благосъстояние. Според МВФ увеличението на БВП на човек от населението за столетието е 5 пъти. За сравнение през XIX век този показател се увеличава около 2 пъти. Ако се вземе предвид намаляването на годишния фонд на работното време вследствие съкращаване продължителността на работната седмица (в Западна Европа например работното време на един работник се съкращава почти наполовина - от 3000 ч. годишно през 1870 г. на 1600 ч. към края на XX век),⁴ то успехите на производството изглеждат още по-забележителни.

Огромният ръст на БВП свидетелства за решаващата роля, която играе техническият прогрес през миналото столетие за развитието на световната икономика. Много открития и изобретения, направени през XIX век, са усвоени и въвлечени в широка търговска експлоатация едва през XX век. Това се отнася до автомобилното производство, разнообразните приложения на електроенергията, железобетона и др. Но към унаследеното XX век прибавя съвършено нови области на научни разработки и изобретения, особено в сферата на химията, въздухоплаването, синтетичните материали, ядрената енергия, електрониката, биохимията и много други. В резултат технологичното развитие се ускорява неимоверно. Повишаването на производителността се съпровожда от задълбочаване на специализацията,

---

² Данни на МВФ и Световната банка.

³ Вж. The World Economy in the Twentieth Century: Striking Developments and Policy Lessons. IMF, World Economic Outlook, May 2000, p. 151.

⁴ Вж. Crafts, N. Economic Growth in the Twentieth Century. - Oxford Review of Economic Policy, 1999, Vol. 15, N 4, p. 22.

водещо до нарастващо значение на пазарите, които улесняват размяната на стоките и разпространението на новите технологии както в границите на националните икономики, така и между тях.

Наред с ускоряването на икономическото развитие отличителна особеност на икономическия растеж през XX век е неговото неравномерно разпределение между страните и регионите.

При средно световно нарастване на показателя БВП на човек от населението 5 пъти за последните 100 години за най-богатата 1/4 от земното население то е 6 пъти, а за най-бедната 1/4 – по-малко от 3 пъти.⁵

Причината е неравномерното в географско отношение повишаване на производството, съчетано със също неравномерно (географски) увеличение на населението. От началото на промишлената революция до 1913 г. например с най-високи темпове расте населението в страните с най-голям подем на производството. След 1913 г., обратното – най-голям е прирастът на населението в най-бедните страни. Във високо развитите държави (с най-голям растеж на производството и доходите) след средата на 60-те години на XX век нарастването на населението рязко се забавя и коефициентът на фертилност днес е значително под равнището на възпроизводство. Докато в редица бедни страни – особено в Африка на юг от Сахара, ръстът на БВП едва догонва нарастването на населението, предизвиквайки стагнация или дори намаляване на показателя БВП на човек от населението. Това е и една от причините в края на миналото столетие доходната диференциация между страните да е по-голяма, отколкото в началото на века. Коефициентът на Джини – измерител на неравенството, за периода 1900 – 2000 г. и изчислен за световната икономика се увеличава от 0.40 на 0.48.⁶

По-детайлен анализ на тенденциите на БВП на човек от населението разкрива допълнителни факти за характера на дивергенцията на доходите през XX век. В края на столетието средният БВП в много бедни страни е все още по-нисък, отколкото е бил във водещите страни през 1900 г. Така през 2000 г. средният африкански показател, който е 1290 дол., е значително по-нисък от този за 1900 г. на Европа – 3090 дол., или на страните, населени с емигранти от Европа (САЩ, Канада, Нова Зеландия и Австралия), равен на 4020 дол. Според изчисления на Л. Причет, ако най-богатата страна в света превишава най-бедната по показателя БВП на човек от населението 8.7 пъти през 1870 г., то през 1960 г. тази разлика е вече 38 пъти, а през 1990 г. – 45 пъти.⁷ Отличителна черта на икономическия растеж през XX век е засилването на неравенството.

На второ място, през миналото столетие се извършват дълбоки структурни изменения в икономиката. Наред с появата на нови отрасли и

⁵ World Economic Outlook, May 2000, p. 155.

⁶ Пак там.

⁷ Pritchett, L. Divergence, Big Time. - Journal of Economic Perspectives, Summer 1997, Vol. 11, N 3, p. 11.

производства, се осъществява и най-дълбоката структурна трансформация в цялата човешка история. Селското стопанство, което е основно занятие и поминък, основната стопанска дейност за хората от зората на човешката цивилизация, губи своето значение само за няколко десетилетия.

Това се потвърждава от данни за високо развитите страни, в които структурните изменения са най-напреднали. Ако в началото на века почти половината (47%) от работната сила в тях е заета в селското стопанство, то в края съответният дял е под 5%.⁸ Това съкращаване почти изцяло се компенсира от огромното нарастване на заетите в услугите – от 25% през 1900 г. на 67% през 2000 г. Делът на промишлеността остава относително устойчив и равен приблизително на 30%. Посочените данни могат да породят погрешната представа, че промишлеността едва ли не стои встрани от структурните преобразувания през столетието което не отговаря на действителността. Един по-детайлен анализ разкрива, че през XX в. протичат две фази на структурни преобразувания. При първата се извършва прехвърляне на работна сила от селското стопанство към промишлеността, а при втората успоредно с разрастването на сферата на услугите се осъществява прехвърляне на работна сила едновременно от селското стопанство и от промишлеността към услугите. Именно с тази втора фаза се свързва протичането на процеса на деиндустриализация. Той започва през 50-те години в Англия и Белгия, след което се разпространява и в други промишлено развити държави (а днес и в редица развиващи се страни). Ето защо, независимо че в началото и в края на века делът на промишлеността в заетата работна сила във високо развитите държави е почти един и същ, зад тази цифри се крият структурни изменения през различни периоди. Нещо повече, според оценката на специалистите процесът на деиндустриализация съвсем не е изчерпал своите възможности и предстои да се разгръща и през XXI век.

Развиващите се страни вървят по пътя на сходни структурни трансформации, макар и с известно забавяне във времето.

Структурните изменения в икономиката имат важни социално-икономически последици. Развива се процесът на урбанизация, разширява се участието на жените в икономическата дейност на обществото. Ако през 1900 г. на тях се падат под 30% от работната сила в света и този дял остава почти непроменен докъм средата на века, към 2000 г. той е вече 45%.

На трето място, важна отличителна особеност на стопанския XX век е нарастване ролята на държавата в икономиката и в развитите, и в развиващите се страни. За това по неоспорим начин свидетелства както повишаването на дела на държавните разходи в БВП, така и нарастващото значение на регулативната политика на правителствата.

---

⁸ Вж. *Feinstein, Ch. Structural Changes in the Developed Countries During the Twentieth Century.* - Oxford Review of Economic Policy, 1999, Vol. 15, N 4, p. 36. Данните се отнасят за избрана група от 25 най-високо развити държави.

В началото на века намесата на държавата е ограничена и концентрирана около проблеми на разпределението на ресурсите. Тя се свежда до подпомагане на определени отрасли на националната икономика чрез търговската политика и военни поръчки, създаването на стимули за инвестиции в инфраструктурата или пряко владение на производствени предприятия (Япония, Русия). Функциите по макростабилизацията и преразпределението на доходите отсъстват. Публичните разходи, обвързани главно с отбраната и обслужването на правителствените дългове, са на равнище 10-15% от БВП (за страните-членки на ОИСР).

Сто години по-късно присъствието на държавата в икономиката е нараснало неимоверно. Един от показателите за това – публичният сектор, достига значителни размери - в края на века публичните разходи са 40% от БВП за страните от ОИСР и почти 50% за тези от Западна Европа⁹, от които разходите за отбрана, за разлика от началото на века, съставляват много малка част.

В развиващите се държави делът на публичните разходи в БВП е по правило по-нисък, но и там днес той е значително по-висок от този в развитите страни в началото на ХХ в.

Главен принос за разрастването на публичния сектор има разширяването на държавните трансферни плащания, тясно свързани с възхода на “държавата на благосъстоянието”. В рамките на миналото столетие държавата поема свършено нови задачи, които по-рано не е преследвала - социално осигуряване, преразпределение на доходите, ангажиране с образованието и т.н.

Тенденцията в държавното регулиране не е така праволинейна, както при увеличаването на публичния сектор. Налице е трайно нарастване на правителственото регулиране по отношение на определени сектори - пазарите на труда, защитата на потребителите и околната среда. През втората половина на века обаче се извършва значителна либерализация в областта на международната търговия и на вътрешните и международните капиталови пазари, което означава отстъпление от силно протекционистичната политика, установила се в периода между двете световни войни. Най-важното събитие през ХХ в. е раждането на политиката на управление на съвкупното търсене – главното средство за управление на икономиката. Антицикличната политика е несъмнено творение на изминалия век в отговор на продължаващата липса на стабилност от страна на пазарната икономика. Идеята за активната роля на правителството в стабилизацията на бизнес-цикъла чрез използването на фискалната политика, възникнала в периода между двете световни войни, получава

---

⁹ През 1998 г. по отделни страни делът на публичните разходи в БВП е бил: Германия – 46.9%, Холандия – 47.2, Италия – 49.1, Франция – 54.3, Швеция – 60.8%. В Япония и САЩ този показател е по-нисък – съответно 35.5 и 33.1% за същата година (вж. OECD. Economic Outlook, June 1998).

XX век и еволюцията на икономическата теория...

всеобщо признание към средата на 60-те години. Последващото приложение на стабилизационната политика обаче не отговори докрай на очакванията.

През последната четвърт на XX век се наблюдава известно отстъпление от държавната намеса в икономиката, предизвикано от неудовлетворителните резултати. В развитите и някои развиващи се страни се провеждат мащабни денационализации, извършва се дерегулиране на икономиката - ограничаване на регулативните функции на държавата и разширяване на регулативните функции на пазара. Неолибералните идеи стават доминиращи в икономическото мислене. Но и тук трябва да се прави разлика между риторика и реалност - свиването на публичния сектор например в нито една пазарна икономика не се извърши в мащаби, които биха могли не само да неутрализират, но дори да подкопаят по-сериозно неговото нарастване след Втората световна война.

Обобщавайки икономическото развитие през XX век, можем да направим извода, че през столетието пазарната икономика търси оптималното съотношение между пазар и държавно регулиране. Доколкото то е динамично променящо се във времето, няма съмнение, че това ще е един от централните въпроси на стопанското развитие и през новия XXI век.

В рамките на миналото столетие международната валутна система претърпява значителни трансформации. От златния стандарт, през неговата криза, опитите за възвръщането му между двете световни войни и окончателния отказ от него; през Бретънуудската валутна система, нейния крах и установяването на съвременната международна валутна система - една еволюция, продукт на променящите се икономически и политически условия в света, която на свой ред оказва силно влияние върху развитието на световната икономика.

Важна отличителна черта на XX век, особено с оглед на съвременните реалности и перспективите на развитие, е *прогресивно развиващата се (в последна сметка) тенденция към интернационализация и международна икономическа интеграция.* Тя протича крайно неравномерно във времето, с приливи и отливи. Специалистите¹⁰ обикновено обособяват три етапа в нейното развитие:

Първият е периодът до 1913 г. (навечерието на Първата световна война). Той се характеризира като период на ускорена интернационализация и е продължение на процесите от последните десетилетия на XIX в. Специалистите по стопанска история са единодушни, че между 1870 и 1913 г. в световната икономика протичат мощни процеси на международна интеграция. Многобройни данни показват, че изключително интензивно се развиват международната търговия, международното движение на капитала,

---

¹⁰ Вж. например World Bank Policy Research Report "Globalization, Growth and Poverty". World Bank, 2002, ch. 1; Синцеров, Л. Длиннѐе волнѐ глобалной интеграции. - МЭМО, 2000, N 5 и др.

трудова миграция. Расте степента на отвореност на националните икономики и тяхната взаимна обвързаност и зависимост.

Тези процеси са прекъснати от началото на Първата световна война. Последиците от войната и особено неблагоприятните процеси в икономиката (Великата депресия) не позволяват възобновяването на тенденцията към интернационализация. Периодът между двете световни войни се характеризира като процес на дезинтеграция.

Тенденцията към интернационализация и международна икономическа интеграция започва да се възстановява постепенно след края на Втората световна война, първоначално бавно, а към края на века - с все по-високи темпове и мащаби. През последното десетилетие на XX в. тези процеси се развиват при нови условия и придобиват нови качествени характеристики, дали основание на икономистите да заговорят за "глобализация" на икономиката.

Наред с посочените дотук съществуват и *други важни стопански факти* през XX в. Сред тях са развитието на регионалната икономическа интеграция (ЕС и други икономически групировки след края на Втората световна война); крахът на колониалната система (отново в следвоенния период); възходът на САЩ като новата икономическа суперсила – водещата икономика на XX век (за разлика от XIX в., преминал под знака на икономическото превъзходство на Великобритания).

Безспорно най-същественото историческо събитие от гледна точка на социално-икономическото развитие, под знака на което преминават $\frac{3}{4}$ от изминалото столетие, е разделянето на света на две системи - капитализъм и социализъм. Как социализмът се вписва в стопанския XX век? Какво място заема в него? Какво влияние оказва върху икономическото развитие на света? Това са важни въпроси, на които днес търсят отговор редица специалисти, но в случая няма да се отклоняваме в тази посока, която твърде много ще ни отдалечи от темата на нашето изследване.

От гледна точка на стремежа да се обхване картината на развитието на света през изминалото столетие от значение е нещо друго. Съществуването на реален социализъм през по-голямата част на XX в. е факт, но също неоспорим факт е и неговият крах в края на 80-те години¹¹ - събитие, което ознаменува края на системното разнообразие и възстанови капитализма като световна система. В резултат от това последното десетилетие на века по парадоксален начин прилича на първото. Изглежда така, като че ли светът описва пълен кръг, за да се върне в края на столетието там, откъдето развитието започва. Има известна истина, макар и твърде горчива за бившите социалистически страни, в една фраза, станала популярна на Запад в началото на 90-те години: "Социализмът – това е най-дългият път от капитализъм към капитализъм."

---

¹¹ Това събитие се посочва от много западни специалисти като най-важното събитие на стопанския XX век.

XX век и еволюцията на икономическата теория...

В края на XX век в света съществува една икономическа реалност – пазарната икономика. Днес нейните принципи намират универсално признание и приложимост. Би трябвало да се съгласим с Дж. Сакс, който посочва, че “в края на XX в. почти всички нации в света възприемат основната рамка на модерния капитализъм. XXI век започва с една разпознаваема международна система, която може да се определи като глобален капитализъм.”¹²

На фона на тези събития може да се изведе и вероятно *най-важната поука* от стопанското развитие през миналото столетие - пазарите са необходими за икономическия прогрес и за развитието на обществото.

Стопанското развитие и особено неговите резултати – новите икономически реалности в света в края на периода, насочват неизбежно изследователя, занимаващ се с история на икономическата мисъл, към осъзнаване, че в последна сметка най-голямо внимание при изучаване на еволюцията на икономическите идеи през XX век заслужава развитието на теорията на пазарната икономика.

Развитие на икономическата теория през XX век

Отличителна черта на миналото столетие в областта на икономическата теория е идейното разнообразие или плурализъмът, т.е. съвместното съществуване на разнообразни теоретични школи и направления. Развиват се теории за пазарната и теории за централно-плановата икономика. В теориите за пазарната икономика на свой ред си съперничат разнообразни научни течения на икономическата мисъл. От гледна точка на днешния ден, обръщайки поглед назад към миналото, няма съмнение, че най-влиятелната икономическа школа през столетието е неокласическата. Тя се утвърждава и като водещото теоретично направление в изучаването на пазарната икономика. Ако в началото на века се извършва окончателното оформяне на неокласицизма, то през следващите десетилетия той се налага постепенно като господстващата школа на икономическата мисъл – т.нар. *Mainstream*. Нещо повече, края на XX в. заварва икономикса с по-силни позиции от всякога. На фона на победата на пазара над плана идеите, принципите и подходите на неокласическата школа доминират в съвременното икономическо мислене и без съмнение ще оказват най-голямо влияние върху икономическата теория в непосредствено бъдеще. Това дава основание прегледът на икономическата мисъл на XX век да започне с анализ на развитието на неокласицизма.

Неокласическа школа

Неокласицизмът започва да се формира през последните десетилетия на XIX в. и в началото на XX в. този процес в основни линии завършва. В

---

¹² Вж. *Sachs, J. D. Twentieth-Century Political Economy: A Brief History of Global Capitalism. - Oxford Review of Economic Policy, 1999, Vol. 15, N 4, p. 91.*

центъра е А. Маршал и неговата книга “Принципи на икономикса”, в която той полага основите на модерната теория на пазара. В края на XIX – началото на XX в. се развива и теорията за пределната производителност на факторите, която поставя анализа на продуктите и факторните пазари на единна методологична основа. Ако към това прибавим теорията на общото пазарно равновесие (разработена през втората половина на XIX в. с приносите на Еджуърт, Валрас и Парето), ще получим представа за “теоретичното наследство”, върху което стъпва икономическата теория на XX век и което развива по-нататък.

Сърцевина на теоретичните натрупвания от края на XIX век е несъмнено теорията на А. Маршал. Тя синтезира основните постижения в развитието на неокласическия анализ и е венецът на теоретичната икономия през този период. Поради това в една своя статия, публикувана през 2000 г. и посветена на оценка на развитието на икономическата теория през двадесетото столетие, У. Баумол¹³ прилага интересен подход - той използва Маршал като критерий (или база), с която сравнява последващата икономическа мисъл. Според Баумол приносите на XX век са всички онези новости в теорията и методологията, които не могат да бъдат открити в Маршал, но присъстват в съвременната теоретична мисъл.¹⁴ Оттук и привличащото внимание на статията на Баумол: “Какво не знаеше Маршал: върху приносите на XX в. към икономикса”.

На фона на значителните теоретични постижения от края на XIX – началото на XX век още през този период неокласическата школа се утвърждава като водеща в икономическата теория (и остава такава до края на столетието). Паралелно с това се извършва и окончателната подмяна на термина “политическа икономия” с “икономикс”.

Съизмервайки развитието на икономическите идеи през XX век спрямо теоретичното наследство, което предходната епоха остави, вероятно би било тривиална истина да се каже, че две са големите “открития” или приноси на последното столетие – разширяването на микроикономиката с теорията на несъвършената конкуренция и развитието на модерния макроикономически анализ като нова и самостоятелна част на теорията на пазарната икономика.

Зад това обобщение остава неразкрито огромно богатство от научни постижения. През XX век икономическата теория отбелязва забележителен

¹³ Вж. *Baumol, W.* What Marshall Didn't Know: On the Twentieth Century's Contributions to Economics. - *Quarterly Journal of Economics*, February 2000, Issue 1, p. 1-44.

¹⁴ Маршал не изчерпва цялото теоретично наследство, което икономическата мисъл на XX век наследява от предходната (XIX век) епоха, поради което изобретеният от У. Баумол подход съдържа определени ограничения, но от друга страна, не могат да не се видят и основанията на подобен подход. Статията на Баумол предизвиква реакции и противоречиви оценки в руската икономическа наука (вж. например *Нестеренко, А.* О чем не сказал У. Баумоль: вклад XX столетия в философию экономической деятельности. - *Вопросы экономики*, 2001, N 7; *Ольсевич, Ю.* “Неортодоксальный взгляд” У. Баумоля на достижения экономической науки в XX веке и ее задачи. - *Вопросы экономики*, 2001, N 12).

напредък. Разработват се много нови идеи, концепции, теории. Значително се развива и усъвършенства методологията на науката. Десетки учени дават своя персонален принос в развитието на икономическите идеи, способстват за оформянето на съвременния им облик. За една наука, която има няколко вековна история, сто години са дълъг исторически период. Затова една обобщаваща оценка в случая е крайно недостатъчна. Историята на икономическите идеи на XX век заслужава и изисква детайлен и внимателен научен анализ, за да се очертаят ако не всички, то поне основните моменти на една богата еволюция.

*Приносите на XX век към развитието на
микроикономическата теория*

В периода на възникването и утвърждаването си неокласическата теория се занимава с проблеми, които от гледна точка на съвременните представи отнасяме към микроикономиката, т.е. тя възниква като микроикономика. До появата и утвърждаването на кейнсианската макроикономика тук е съсредоточена цялата теория на пазарното стопанство. На полето на микроикономиката се оформя, развива и усъвършенства методологията на цялото направление. До ден-днешен микроикономиката продължава да играе ролята на своеобразен фундамент, в който се генерират нови идеи, концепции и аналитични инструменти за изучаване на пазарното стопанство.

Прогресът на знанията в микроикономиката (а и в целия икономикс) не би бил възможен без развитието и усъвършенстването на *метода* на неокласическата теория. През XX век то се осъществява в една насока – все по-широкото навлизане на математическите методи в икономическите изследвания и тяхното непрекъснато усъвършенстване. Във връзка с това У. Баумол посочва: “Най-радикалната промяна е победата на математиката.”¹⁵ Тя е толкова важна, че редица изследователи говорят за математизацията/формализацията на икономическия анализ като за “формалистка революция”.

Първата стъпка към математизацията на микроикономическата теория е да се формализира сравнителният статичен анализ. Неоспоримите приноси тук са на Дж. Хикс (1939 г.) и П. Самуелсън (1947 г.). Първоначално се разработва нов подход към изучаването на потребителското поведение (кривите на безразличие), но скоро става ясно, че той може да се прилага и към дейността на фирмата и други икономически единици. През 1947 г. П. Самуелсън публикува книгата си “Foundations of Economic Analysis”. Подзаглавието на ръкописа “The Operational Significance of Economic Theory” е изоставено в публикуваното издание, но за сметка на това към заглавната страница е прибавено мотото “Математиката е езикът”. В уводната глава Самуелсън посочва, че неговата задача е да изясни приложението в икономическата теория на следното твърдение: “Съществуването на

---

¹⁵ *Baumol, W.* Цит. съч, с. 23.

аналогии между основните характеристики на различните теории предполага съществуването на една обща теория, която определя всички конкретни теории и ги обединява от гледна точка на тези основни характеристики.”¹⁶ В основата анализът си остава маршалиански, но с приносите на Хикс и Самуелсън, а и на други икономисти цялата структура на теорията на стойността (така все още понякога се нарича в рамките на неокласическото направление теорията на Маршал за относителните цени) е основно преформулирана и изложена на едно равнище на прецизност, изисканост и аналитична мощ, непознати по-рано.

Исторически радикалната промяна в метода на икономическата теория се отнася към средата и втората половина на ХХ век. Р. Липси в свои спомени пише, че въпреки че към 1946 г. получил най-доброто за своето време икономическо образование (във водещи университети в Канада и Великобритания), трябвало да положи доста допълнителни усилия и да се занимава с математика, за да може да напише докторската си дисертация. А Баумол посочва, че към средата на века не са редки случаите, когато икономист, използващ математика, започва изложението на своите идеи с извинение за инструментариума, който прилага. Днес студентите по икономика получават солидна математическа подготовка, а математиката е универсалният език, на който е изложено теоретичното знание.

Повсеместното използване на математическите методи в научните изследвания позволява по-строго и стройно да се изложат основните теоретични възгледи, да се подобри вътрешната логика и систематичност на теоретичните системи, да се облекчи проверката на теорията чрез статистическите данни. Както в много други случаи, освен ползи съществуват и рискове. Главната опасност е в откъсването на теорията от практическите проблеми и задачите на стопанския живот.

Всеки опит да се оцени прогресът на знанията в областта на микроикономиката през изминалото столетие се натъква на един неоспорим факт - през ХХ век микроикономическата теория претърпява съществено развитие, но представа за това не може да се получи от популярните и добре познати учебници по въведение в микроикономиката. Тъкмо обратното - тези учебници продължават да са базирани главно върху маршалианския икономикс и затова, ако приемем, че те изразяват равнището на теоретичните знания в дадената област към сегашния момент, би се създадо впечатление, че на полето на микроикономиката новите неща са всъщност много малко. Подобен извод би бил дълбоко погрешен. Научното знание в областта на микроикономическата теория за сто години е отишло много напред, теорията претърпява развитие във всичките си части, но по една или друга причина това развитие и до днес остава извън учебниците. За

---

¹⁶ Цит. по Landreth, H. and D. Colander. History of Economic Theory, 2nd ed. Boston, Houghton Mifflin Company, 1989, p. 317.

илюстрация на казаното би могло да послужи развитието на която и да е част на микроикономиката - в случая се използва теорията на потребителския избор (consumer choice theory).

Както е добре известно, в неокласическия модел тази теория играе ролята на *теория на търсенето*, чиято основна задача е да аргументира закона на търсенето. От зората на нейното развитие тезата, че с намаляването на цената търсените количества се увеличават, се базира на допускането за максимизирането на полезността. Ранните маржиналисти и Маршал приемат, че полезността, която потребителят получава от консумацията на една стока, зависи изключително от количеството на тази стока. Теорията на Маршал приема също, че полезността е измерима и че е валиден законът за намаляващата пределна полезност.¹⁷

XX век започва с широка дискусия около това верен ли е законът на търсенето. Някои икономисти поставят под съмнение предпоставките на анализа, оспорвайки, че или полезността е неизмерима, или че хипотезата за намаляващата пределна полезност не е вярна. Други икономисти, например Гифън, твърдят, че емпиричните факти оспорват закона на търсенето. Трети прибавят още, че теорията на търсенето почива върху неадекватна, хедонистична психология.¹⁸ Развитието на теорията на търсенето през XX в. е до голяма степен предопределено от стремежа на икономистите да намерят отговор на горните въпроси.

През 1944 г. е публикувана работата на Дж. фон Нойман и О. Моргенщерн "Теория на игрите и икономическо поведение", която като че ли дава нов шанс на кардиналната теория на полезността. За въвеждане на теорията на игрите в определянето на полезността се използва понятието "очаквана полезност". За да докажат съществуването на измерима очаквана полезност, Нойман и Моргенщерн формулират пет основни аксиоми, чрез които се определя индекс на полезността. В математическата си интерпретация полезността получава по-различен смисъл в сравнение с този в теорията - тя служи за представяне на предпочитанията, докато в неокласическата теория тя ги определя (или ги предшества).

Несъвпадението между разбирането на полезността в кардиналната теория и в теорията на игрите ограничава приложението на последната за доказване на възможността от пряко определяне на полезността и съществуването на определяема функция на полезността.

Магистралният път за развитие на теорията на търсенето се оказва друг – преходът от кардиналната към ординалната теория на полезността. През 1934 г. в известната статия "A Reconsideration of the Theory of Value" Дж.

---

¹⁷ Една система от възгледи, които М. Блауг определя като "интроспективен кардинализъм" (вж. *Blaug, M. The Methodology of Economics (Or How Economists Explain)*. Cambridge University Press, 1980, p. 162).

¹⁸ Подобна критика се съдържа в статия на Я. Винер от 1925 г. (*Viner, J. The Utility Concept in Value Theory and Its Critics*. - *Journal of Political Economy*, 1925, Vol. 38, p. 369-387).

Хикс и Р. Ален използват инструментариума на кривите на безразличие (създаден от Еджуърт и използван по-късно от Парето и Фишер), за да представят теория на потребителското поведение, основана върху ординални сравнения на потребителското удовлетворение. С новия подход става възможно да се обособят теоретично ефектът на дохода и ефектът на заместването (което между другото дава обяснение и на стоките “Гифън”). Хикс и Ален цитират една статия на Е. Слуцки от 1915 г., която третира сходни проблеми, но остава незабелязана в научната литература. Затова и тази линия на анализ е известна още като Слуцки-Хикс-Ален анализ.

Развитието на теорията на полезността в посока към кривите на безразличие внася допълнителна яснота в теорията на потребителското поведение и избор, но не премахва основанията на критиката срещу хедонистичните ѝ предпоставки. Интелектуалните основания на теорията на полезността са в идеите на Дж. Бентам. Към 1930 г. психолозите отхвърлят неговите обяснения на човешкото поведение, а това хвърля сянка на съмнение, че икономиксът е изграден върху фалшиви предпоставки.

Атаката срещу теорията на потребителския избор отвън (психологията), а и отвътре – от страна на лидерите на институционализма (Т. Веблен) в началото на XX в., дава тласък на научните изследвания. Ражда се нова теория на търсенето, която още повече се отдалечава от всякакви предположения за психологическата мотивация на индивида и от концепцията за полезността. Известна е като теория на изявените предпочитания (revealed preference theory) и основен принос в разработването ѝ има П. Самуелсън. Основна предпоставка на тази теория за построяването на намаляващата крива на търсенето е, че потребителските предпочитания са транзитивни. Тя се опира на закономерностите на връзката между ефектите на заместването и дохода, от една страна, и еластичността на търсенето спрямо дохода, от друга. Подходът на П. Самуелсън към извеждането на закона на търсенето (или както той предпочита да го нарича, “фундаменталната теорема на теорията на потреблението”) обхваща всички наблюдавани приложения на теорията на кривите на безразличие, но в добавка има предимството да извежда предпочитанията на потребителите от тяхното изявено поведение, а не обратното. Новата теория е напълно поведенческа, тя изисква икономистите просто да регистрират потребителският избор така, както той се проявява на пазара.

Анализът с използване на кривите на безразличие и теорията на изявените предпочитания са днес стандартните подходи в теорията на търсенето. Самите криви на безразличие се превръщат в инструментариум, намиращ широко приложение извън границите на теорията на потреблението и потребителския избор. Днес те се използват в теоретични и приложни области като маркетинга, мениджмънта, фискалната политика, теорията на международната търговия и др.

В по-ново време теорията на полезността се разширява с въвеждането на фактора риск. Това позволява да се фокусира върху потребителски избор

в условията на неопределеност. Тези изследвания се базират върху теорията за очакваната полезност (разработена, както посочихме, от фон Нойман и Моргенщерн през 1944 г. и разширена от Дж. Севидж през 1953 г.). Изходната хипотеза е, че в условията на неопределеност потребителите се стремят да максимизират очакваната полезност.¹⁹

Едно от новите направления в теорията на търсенето е също “анализът на характеристиките” на К. Ланкастър. Според него предпочитанията на индивидите са за характеристики, не за стоки. Затова, вместо да определя стоки като аргументи във функцията на полезността, той определя характеристики. При подхода на Ланкастър маржинални решения са невъзможни, а процесът на вземане на решения се представя чрез линейното програмиране.

Обобщавайки, можем да направим извода, че през XX век в теорията на търсенето се извършва постепенно отдалечаване от субективно-психологическите основания. Модерната теория на търсенето (особено в лицето на теорията на изявените предпочитания) се определя от някои специалисти като теория на търсенето без теория на потребителския избор.²⁰ Процесът на тази трансформация става възможен благодарение на растящата формализация на тази теория. Нейният съвременен вид е твърде различен както от теоретичните възгледи на Маршал в началото на XX век, така и от начина, по който тя продължава да се преподава в университетските курсове, където традиционно се разглеждат една след друга кардиналната и ординалната теории на потребителския избор.

Теорията на търсенето беше избрана чисто случайно като илюстрация на основния факт, че през миналото столетие микроикономическата теория претърпява съществено развитие, но то може да се констатира на равнища, далеч над широко популярните учебници. Това, което е вярно за теорията на търсенето, е вярно също и за другите части на микроикономиката. Теорията на фирмата например днес работи с голям брой оптимизационни модели, включващи фирми с различни целеви функции и отчитащи значението на много допълнителни фактори. Голямо развитие получава теорията на разпределението и доходите. Ако XX век демонстрира намаляващ интерес към пазара на земята и поземлената рента, то за сметка на това огромно развитие отбелязва изучаването на ценообразуването на финансовите пазари и пазара на труда. Много нови идеи идват в микроикономиката от страната на теорията на финансовите пазари, например проблемът за информацията и пазарното поведение. На много по-високо равнище е издигната теорията на пазара на труда. Р. Липси специално отбелязва

---

¹⁹ Вж. по-подробно *Darnell, A. Decision-making under uncertainty.* - In: Maloney, J (ed.) *What's New in Economics.* Manchester Univ. Press, 1992, p. 1-39.

²⁰ *Landreth, H. and D. Colander.* Цит. съч., с. 331.

добрите резултати, получени в тази област, които според него се дължат на съчетаването на теоретичен, емпиричен и институционален анализ.²¹

Безспорно най-голямо внимание от гледна точка приносите на XX век в развитието на икономическите идеи, на микроикономиката в частност, заслужава *теорията на несъвършената конкуренция*. Тя също води своето начало от XIX в., с който са свързани първите по-сериозни опити за изследване на монопола. Книгата на Курно от 1838 г. съдържа две глави, посветени на монопола. На тази тема е посветена статия на Еджуърт от 1897 г. В "Принципи на икономикса" А. Маршал също се спира на анализа на монопола. Трябва да се съгласим с Баумол, че едва ли има автор от XIX век, писал върху монопола, който да не е бил наясно, че съществуват редица междинни състояния между съвършената конкуренция и чистия монопол. Доказателство за това са ранните (от XIX в.) модели на дуопол. Но същинската теория на тези междинни случаи – разработването на моделите на монополистичната конкуренция и олигопола, се отнася към XX век.

В основата на теоретичния анализ на Маршал, както е добре известно, лежи допускането за съвършена конкуренция. През 20-те години на миналия век редица икономисти отправят критики относно това, че моделът на Маршал не съответства на емпиричните факти. Например Я. Винер (1921 г.) аргументира значението на хетерогенния характер на продукта за процеса на ценообразуване. Пиеро Срафа (1926 г.) посочва, че единственият начин да се съвмести устойчиво равновесие с икономии от мащаба е, като се изостави предположението за съществуването на съвършена конкуренция. Тези критики водят пряко към приносите на Я. Винер, Дж. Робинсън и Е. Чембърлейн.

Винер съвместява теорията с фактите, като разделя дългосрочния от краткосрочния период. В неговия модел, който оттогава става основен, капиталът се приема за постоянен фактор в краткосрочния период. Законът за намаляващата възвръщаемост тогава е причината краткосрочната крива на разходите да нараства отвъд определена точка, независимо от това дали е налице нарастваща, намаляваща или постоянна възвръщаемост.

Главният принос на Дж. Робинсън е преоткриването на кривата на маржиналния приход.²² Нейният модел на несъвършена конкуренция, в която фирмата максимизира печалбата, като приравнява MR към MC, днес е стандартен модел в икономикса.

Работата на Е. Чембърлейн ("The Theory of Monopolistic Competition", 1933 г.), макар и сходна с тази на Робинсън, има далеч по-значими последици. Тя си поставя задачата да извърши цялостна реконструкция на теорията на стойността.

²¹ Вж. *Lipsey, R. Successes and Failures in the Transformation of Economics*. - Journal of Economic Methodology, 2001, vol. 8, N 2, p. 175-176.

²² Преоткриване, защото Курно я използва през 1838 г., но тъй като Маршал я пропуска, икономическата теория забравя за нея (*Robinson, J. The Economics of Imperfect Competition*. London, Macmillan, 1933).

Подзаглавието на книгата е “A Re-Orientation of the Theory of Value” и отразява вярата на Чембърлейн, че тази нова теория съдържа не техника, а нов начин да се гледа на икономическата система. Според него стопанската практика отправя сериозни предизвикателства към традиционните възгледи на икономикса, според които конкуренцията и монопола са алтернативи и цените (на отделните стоки) трябва да се обясняват или от гледна точка на едното, или от гледна точка на другото.

Чембърлейн отбелязва, че в течение на дълъг период икономическата теория негласно отъждествява частната фирма (свободното предприятие) със свободната пазарна конкуренция, но когато изследва действителната работа на една система на свободното предприемачество, той открива не чиста, а монополистична конкуренция. Под последното Чембърлейн разбира пазар, на който конкуренцията се съчетава с елементи на монополизъм. На монополистичната конкуренция (понятие, въведено от него) авторът противопоставя “чистата конкуренция”, която е отправната точка на цялото му изследване. Той съзнателно използва термина “чиста”, а не “съвършена” конкуренция, като под това разбира конкуренция, лишена от елементи на монополизъм (в този смисъл “чиста”).²³ Според Чембърлейн за чиста конкуренция са необходими две условия: голям брой продавачи и купувачи и еднородност на продукта. Оттук логически следва, че нарушаване на изискванията на чистата конкуренция може да дойде от две страни: при ограничаване броя на продавачите/купувачите – дуопол, олигопол, или при диференциация на продукцията. Тези два случая, общото между които е съчетаването на сили на конкуренция и сили на монопол, Чембърлейн обединява в понятието “монополистична конкуренция”. В книгата си той се занимава главно с втория случай; анализира детайлно пазара и ценообразуването в условията на диференциация на продукцията; разграничава разходи по производството и по реализацията; оценява ролята на рекламата; представя равновесието на фирмата и пазара при новите условия; аргументира хипотезата за излишните производствени мощности и т.н.

Теорията на Чембърлейн е изключително богата на идеи, тя дава отправните точки на множество нови насоки на анализ. Ето защо редица икономисти през 30-40-те години на XX век очакват тези идеи да революционизират икономикса, но това не се случва. Една от най-коментираните теми в анализите на икономическата мисъл на миналото столетие е несъстоятелната се революция на монополистичната конкуренция. XX век става свидетел на възход, упадък и отново възраждане на теорията на монополистичната конкуренция.

---

²³ Според Чембърлейн понятието “чиста” конкуренция е по-тясно и по-просто в сравнение с понятието “съвършена” конкуренция. Съвършената конкуренция може да бъде такава (съвършена) не само поради отсъствието на монопол, но и в много други отношения, например при допускане за съществуването на съвършено знание и оттук отсъствието на неопределеност (вж. *Чемберлин, Э. Теория монополистичной конкуренции. М., 1959, с. 38-39*).

Кои са причините за несъстоялата се революция на монополистичната конкуренция?

Моделът на Чембърлейн е критикуван от различни посоки. От една страна, той е труден за формализиране. Наред с това съществуват и други недостатъци. В цитираната статия Р. Липси пише, че към 60-те години на XX век сред икономистите е налице консенсус, че моделът на Чембърлейн е теоретично погрешен и емпирично празен. Той е теоретично погрешен, защото е базиран върху известната предпоставка на Чембърлейн за симетричност – допускането, че всички видове диференцирани продукти са еднакво добри заместители едни на други, така че появата на нов диференциран продукт на пазара ще отнеме от съществуващите разновидности пропорционална част от търсенето. Той се смята за емпирично празен, защото повечето действителни диференцирани промишлени продукти се произвеждат от олигополни пазари, където малко на брой фирми произвеждат голяма гама диференцирани продукти.²⁴ В интерес на истината е необходимо да се посочи, че Чембърлейн е познавал съществуването на такъв вид пазари, той говори за проблеми, които възникват от взаимозависимостта между фирмите (в гл. 3 на своята книга). Той се е опитвал сам да реши аналитично този проблем, но тогава не е притежавал необходимия инструментариум, за да направи това адекватно.

Основната причина за несъстоялата се революция на монополистичната конкуренция е друга - от края на 30-те – началото на 40-те години започва усилената формализация на икономическата теория. Въвеждането на все по-сложен и мощен математически инструментариум в икономическите изследвания дава възможност да се моделират много по-сложни и комплексни пазарни връзки – икономическата теория започва да извършва преход от теорията на Маршал за частичното равновесие към теорията на Валрас за общото пазарно равновесие. Това е една от най-значимите промени, които настъпват в развитието на микроикономическата теория през XX век. Днес *концептуалната рамка на цялата теория на пазарната икономика* е моделът на Валрас, а не този на Маршал, както е било в началото на миналото столетие. Икономическата теория започва да осъществява тази промяна от 40-те години, икономистите възприемат Валрасовия анализ, загърбвайки новите открития на Чембърлейн, които по онова време изглеждат равни по значение на приносите на Дж.М. Кейнс.

Революцията на монополистичната конкуренция не се осъществява, но въпросите, които тя повдига, остават. С течение на времето расте неудовлетворението от модела на съвършената конкуренция, все повече се осъзнава необходимостта от по-реалистично представяне на пазара. Това възражда интереса към идеите на Чембърлейн. Появяват се нови изследвания, повечето от които тръгват от неговия модел и ранните му

---

²⁴ Lipsey, R. Цит. съч., с. 190.

XX век и еволюцията на икономическата теория...

предпоставки. След различни опити в последна сметка се налага моделът на Диксит – Стиглиц,²⁵ който днес е общоприетият модел на монополистична конкуренция.

По съвсем друг начин се развива *теорията на олигопола*. Теорията на игрите, въведена от фон Нойман и Моргенщерн с големия допълнителен принос на Кун, Неш, Шубик и др., осигурява нов, мощен и революционен аналитичен инструментариум. Новият подход е гъвкав начин да се анализира разнообразието от различни случаи и ситуации на олигополните пазари. Недостатъкът му е, че резултатите са непосредствено свързани с всеки отделен модел и поради това не може да се очаква никой от тях да има универсална валидност.

Днес теорията на несъвършената конкуренция е една от най-широките области на микроикономиката, която борави с различни модели на пазари, на които не са изпълнени условията на съвършената конкуренция. Започвайки с моделите на дуопол (на Курно, Бертран, Стакелберг), преминавайки през разнообразните модели на съгласуван и несъгласуван олигопол, до теорията на монополистичната конкуренция, тази част на микроикономиката представлява голямо завоевание на теоретичната мисъл на XX век, която издига на ново, значително по-високо равнище разбирането на икономистите за това как работят пазарите.

Теорията на несъвършената конкуренция продължава да се развива и в съвременните условия. Актуална тема в нея и предмет на обсъждане продължава да бъде проблемът за достъпа до пазара (the theory of entry) и свързания с това въпрос за “уязвимите пазари” (contestable markets). Едно от основните направления в развитието на теорията на несъвършената конкуренция е свързано с отчитане на информационната асиметрия.²⁶ В резултат от това в икономическия речник навлязоха нови понятия и нови концепции като “пазар на лимоните”, неблагоприятен подбор, морален риск и др. Една от най-новите концепции, която обогатява тази теория, е моделът на принципал-агента.²⁷

В заключение към развитието на микроикономиката през XX век заслужава да бъдат казани някои неща, отнасящи се до *теорията на общото пазарно равновесие*.

Л. Валрас е първият (“Елементи на чистата политикономия”, 1874 г.), който изказва идеята, че максимизиращото поведение на потребители и производители може и при определени условия ще доведе до равновесие между търсените и предлаганите количества на всички продуктови и факторни пазари в икономиката, т.е. изказва идеята за съществуването на общо пазарно равновесие. Неговите

---

²⁵ Този модел е изложен в *Dixit, A. and J. E. Stiglitz. Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity. - The American Economic Review, 1977, Vol. 67.*

²⁶ Един от първите, който се занимава с този проблем е Дж. Стиглер (*Stigler, J. G. The Economics of Information. - The Journal of Political Economy, 1961, Vol. 69, p. 213-225.*)

²⁷ В тази област всепризнатите приноси са на Акерлоф, Спенс, Стиглиц и др.

изследвания вдъхновяват много икономисти - В. Парето, К. Виксел, И. Фишер, Хенри Мур и др. В резултат основният теоретичен модел на общото равновесие (с критерия за ефективност на Парето) не само е изложен към началото на ХХ век, но и се е ползвал с широко признание.

От гледна точка на съвременната наука Валрас е имал сравнително елементарна математическа подготовка. Поради това не е могъл да се справи удовлетворително с няколко ключови въпроси. Първият е за *съществуването* - съществува ли решение на системата от уравнения, които описват общото равновесие (дали решението има за резултат винаги неотрицателни цени и количества). Вторият въпрос е за *единствеността* на равновесието, ако то съществува. Наред с това възникват въпросите за *стабилността* и за *оптималността* на общото пазарно равновесие. Икономическите изследвания в областта на общото равновесие през ХХ в. са почти изцяло концентрирани върху търсенето на отговори на тези въпроси и преди всичко на първите два.

През 30-те години двама математици – А. Уалд и Дж. фон Нойман, насочват вниманието си към изучаване на условията за равновесие в статични и динамични модели, което повишава инструменталната сложност на икономическия анализ. Тяхната работа е забелязана от К. Ароу и Ж. Дебре, които я разширяват и я прилагат към Валрас, за да получат по-прецизна формулировка на теорията за общото пазарно равновесие. Техните разработки (през 50-те години) всъщност доказват, че при определени предпоставки съществува общо пазарно равновесие. За тези приноси двамата икономисти получават Нобелова награда по икономика. Впоследствие в теорията на общото пазарно равновесие се извършва още много работа с цел тя да се представи по-прецизно и елегантно, както и да се променят нейните предпоставки, но като първи, които доказват верността на предположението за общо пазарно равновесие, Ароу и Дебре имат трайно място в историята на икономическата мисъл.

Част от усилията са насочени към това да бъдат разхлабени някои от предпоставките на теорията на общото пазарно равновесие и в модела да се включат нарастващи икономии от мащаба или дори условия на монополистична конкуренция на всички пазари. Но съществуването на олигопол, да не говорим за наличието на външни ефекти в потреблението или производството, разрушава всички решения на общото равновесие. В по-ново време изследвания доказват, че при определени предпоставки не само че единствеността на равновесието може да се наруши, но и броят на възможните равновесия може да е твърде голям и нестабилен.²⁸

Може да се каже, че в сърцевината си теорията на общото пазарно равновесие остава високо абстрактна. Тя е силно формализирана, в рамките ѝ се търсят логическите решения на поставените въпроси. Описвайки нейната

---

²⁸ Вж. по-подробно Борисов, К. Ю. О проблеме неопределенности общего экономического равновесия. - Вестник СПУ, 2004, Сер. 5, N 1, с. 105-112.

XX век и еволюцията на икономическата теория...

еволюция през XX век, Блауг посочва, че тя се свежда до “безкрайна формализация на чисто логически проблеми” без най-малък намек за това как работи реалната икономика.²⁹ Въпреки че се правят опити за разхлабване на изходните ѝ предпоставки и за въвеждането на някои нови фактори, в основата ѝ продължава да лежи пазарът на свършената конкуренция. Както преди, така и сега в микроикономическата теория на общото пазарно равновесие устойчивостта на пазара и неговата способност към саморегулация не се подлагат ни най-малко на съмнение. По това микроикономическият анализ беше и си остава предимно неокласически, каквито и нови елементи да се включват в него.

Най-важната промяна по отношение изучаването на общото пазарно равновесие се отнася не толкова до самата теория и нейното развитие, колкото до ролята ѝ в теоретичния анализ. Както вече беше посочено, през XX век се извършва постепенна замяна на теорията на частичното равновесие от теорията на общото пазарно равновесие в качеството ѝ на концептуална рамка на цялата теория на пазарната икономика, под което трябва да се разбира “да дава плодотворни отправни точки, от които икономистите да вървят към обяснения на работата на икономическата система” (Блауг).

Направеният дотук преглед, колкото и непълен и схематичен да е, позволява да се заключи, че през XX век микроикономическата теория претърпява забележително развитие. Тя се обогатява с много нови идеи, концепции и инструменти. Доказателство за нейния напредък, за разработването и разширяването ѝ е фактът, че някои от нейните части днес се обособяват в относително самостоятелни области на научното знание (и учебни дисциплини), например Labor Economics, Industrial Economics и др.

Най-новите направления в развитието на микроикономиката в края на XX век са свързани с изучаване поведението на домакинствата и фирмите в контекста на пазара с отчитане на информационния проблем. Съвременните модели на икономическо поведение са статични и динамични модели в условията на риск, неопределеност, отчитане на фактора време и т.н. Интересно и перспективно направление е обогатяване изучаването на индивидуалното поведение с отчитане ролята на неикономическите мотиви. В тази област на изследванията широко проникват психологията, биологията и др. Развиват се нови направления: поведенческият икономикс (Behavioral Economics), експерименталният икономикс (Experimental Economics), еволюционната теория на игрите (Evolutionary Game Theory). Основната им задача е изучаването на индивидуалното поведение отвъд границите на икономическата рационалност, а това означава, че сега на преосмисляне и преоценка са подложени някои от фундаменталните изходни предпоставки на неокласическата теория.

21.IV.2005 г.

---

²⁹ *Blaug, M.* Цит. съч., с. 188.